

ритету духовно-моральної складової у вихованні особистості (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: (09.00.03) «Соціальна філософія та філософія історії» / Г.І. Гальченко. – Х., 2005. – 19 с. 4. Гусейнов А.А. О человеке и смысле жизни / А.А. Гусейнов // Наука. Общество. Человек : к 75-летию со дня рождения академика И.Т. Фролова. – М., 2004. – С. 219–229. 5. Суббето А.И. «Мир денег» как форма отчуждения человека от человека и природы / А.И. Суббето // Философия хозяйства: альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 2008. – № 1 (55). – С. 112–119. 6. Суббето А.И. Капиталократия. Мифы либерализма и судьба России / А.И. Суббето. – Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова, 2002. – 216 с. 7. Франкл В. Человек в поисках смысла : пер. с англ. и нем. / В. Франкл – М. : Прогресс, 1990. – 364 с. 8. Фромм Э. Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или быть? : пер. с англ. / Э. Фромм. – К. : Ника-Центр, 1998. – 400 с.

*Кальницький Е.А.
м. Харків, Україна*

ВІДРОДЖЕННЯ Й ОНОВЛЕННЯ В ДУХОВНІЙ СФЕРІ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Україна сьогодні перебуває в стані глибоких системних трансформацій. Проголосивши курс на європейську інтеграцію відбувається активний пошук оптимальної моделі розвитку. Духовна сфера є однією із засадничих у цій царині. Провідною тенденцією духовного життя українського суспільства виступає й оновлення системи духовних цінностей.

Будь-яка революційна епоха починається з переоцінки минулого, його духовних цінностей, духовного оновлення. Духовне оновлення залежить від змін в економічній, політичній та інших сферах суспільного життя, але разом з тим є найважливішою передумовою якісних змін життєдіяльності людей. Отже, духовне оновлення виступає як найважливіша суспільна потреба. Поняття процесу оновлення духовних цінностей багатьма авторами вживається у досить широкому тлумаченні. Так, під оновленням розуміють «відродження й дальший розвиток ... ідеалів і принципів побудови нового суспільства» [1, с. 3], «відродження втрачених духовних цінностей, формування нових..., очищення існуючих ідеалів та принципів життєдіяльності від деформацій, збагачення новим змістом усіх сторін духовної сфери» [2, с. 14]. Всі складні процеси, які відбуваються зараз у духовній сфері українського суспільства, не слід зводити до одного тільки оновлення. Поняття відродження й оновлення

слід розрізняти; адже, на відміну від відродження, процес оновлення передбачає ще й перегляд існуючої в суспільстві системи цінностей. До оновлення духовних цінностей слід ставитися як до прогресивного процесу, який здійснюється через боротьбу протилежностей. При цьому попередній фактуальний базис не ігнорується, а переоцінюється з огляду на нове розуміння завдань, що вирішує суспільство. Духовне оновлення передбачає, перш за все, подолання деформацій суспільної свідомості, існуючих у ній догм, міфів, стереотипів, забобонів тощо.

Провідними напрямками у процесі оновлення є: відмова від соціально-класового підходу і догматизму, поширення плюралізму і залучення до загальнолюдських цінностей. Серед застарілих догм вчені виділяють ствердження, що соціалізм створив «історично вищий тип культури» [2, с. 8]. Такий підхід в дослідженнях проблем духовного життя суспільства зумовив абсолютизацію надбань культури, ідеалізацію багатьох культурних явищ і процесів. Як приклад можна привести панування методу соціалістичного реалізму у всіх сферах художньо-естетичної діяльності і творчості.

На початку процесів розбудови в українському суспільстві збереглися всі ознаки кризового стану, притаманні духовному життю періоду тоталітаризму. Крім вказаної вище догматизації ідеології, слід виділити також скептичне відношення до соціальних цінностей, зниження моральної культури суспільства, роздвоєння суспільної свідомості на офіційну та неофіційну. Слід враховувати також, що у переломні моменти історії відсутність трансляції культури, злам традиційних цінностей призводять до викривлення і спрощення в духовній сфері. Так, на думку багатьох експертів та дослідників сучасної культурної ситуації в Україні, причиною багатьох кризових явищ є «культурний шок» від зіткнення різних способів життя, систем цінностей у процесі соціокультурної трансформації. За визначенням Ю. Полунєєва та Ю. Загоруйка, такий шоківий стан обумовлений: новою системою цінностей, що імпортується з країн західної цивілізації; старою «советською» системою цінностей; цінностями традиційної національної культури, яка швидко відроджується [3]. Слід мати на увазі, що культурний шок у суспільстві може вражати різні організації, соціальні інститути (до яких належить і армія), інші угруповання і проявляється як шок організаційний.

В процесі аналізу цієї складної проблеми потрібно враховувати риси українського національного характеру та оцінку можливостей адаптації українців до господарських, суспільно-політичних, культурних змін. Українська національна свідомість ґрунтується на емоційно-почуттєвому характері, неагресивності, толерантності, працьовитості, стійкому індивідуалізмі. Аналізуючи особливості українського націона-

льного характеру, Д. Чижевський виділяє такі його риси: емоціональність (перевагу емоційно-чуттєвого елемента над раціональним); індивідуалізм і прагнення до свободи, що є виразом вольового моменту; неспокій та рухливість, що синтезують перші дві риси [4, С. 16–20].

До проблеми особливостей ментальності українського народу існують й інші підходи. У польській культурі формується принципово інше уявлення про Україну. Так, Ю. Словацький пише, що це «країна крайніх емоцій, анархії козаччини... Ця непередбаченість роздвоєної душі українця ... витворює стереотип некерованого, «дикого» українця, людини миттєвого настрою» [5, с. 10]. І. Грабовська відмічає, поряд з гуманністю, милосердям, щирістю, інтравертизмом, такі найтипівші риси українського характеру як нестабільність і суперечливість вдачі, брак колективної волі, національної солідарності та згоди [6, с. 63].

Для дослідження проблеми цінностей особливо цікавою постає думка відомого німецького філософа Карла Яспера, що майбутнє людського буття визначається тим, на яких цінностях виховуватиметься наступне покоління. Особливість процесу духовного оновлення полягає у тому, що змінювати треба не тільки суспільну свідомість, але й духовне життя у цілому. Головним фактором позитивних змін є формування нової особистості за матрицями етносоціального світу. На жаль, як констатують окремі дослідники педагогічної науки, філософська думка України ще не заклала концептуальні основи національної світоглядної системи, не розробила ідейних і морально-етичних принципів суспільного розвитку на ґрунті аналізу історичного досвіду людства та особливостей українського менталітету [7].

Таким чином, оновлення духовного життя – це насамперед перегляд існуючих у суспільстві духовних цінностей, очищення ідеалів і принципів життєдіяльності від деформацій, збагачення новим змістом усіх сторін духовної сфери й формування нових, відповідних природі існуючого суспільного устрою.

Процес оновлення у духовній сфері обумовлений багатьма протиріччями. Серед головних – протиріччя між схвильованістю державних органів розповсюдженням масової культури і посилене її розповсюдження засобами масової комунікації, протиріччя між зростаючою значущістю духовних процесів і залишковим принципом фінансування закладів культури, підміна виховання духовності освітою тощо. В контексті даної проблеми необхідно також додати, що в Україні поки що на не достатньому рівні відбувається розробка цілісної державної програми формування національної ідеї, не розроблені документи, що регламентують духовне відродження й оновлення українського суспільства.

До провідних тенденцій духовного життя сучасної України доцільно також віднести відродження та оновлення його національно-

історичних культурних цінностей. Ця тенденція зумовлена отриманням незалежності та розбудовою української держави. Активізація національно-історичної свідомості є однією з яскравих ознак духовного життя сучасного українського суспільства. Від розвитку історичної пам'яті, рівня розуміння культурних надбань минулого значно залежить загальний стан культури як «ціннісно орієнтованого діяльнісного спілкування людей, що реалізує історично визначену міру їхньої зовнішньої та внутрішньої свободи» [8, с. 59].

Звернення до духовної спадщини зумовлюється багатьма факторами. Сучасний дослідник А. Кривцун вважає, що з цією проблемою стикається будь-яка епоха чи будь-який тип суспільства [9, с. 183]. З огляду на певні процеси у сучасному українському суспільстві слід зазначити, що відродження цінностей, пов'язане, перш за все, з переоцінкою образу української національної культури взагалі, його адекватнішим баченням. З одного боку, відроджені духовні цінності допомагають визначити ступінь усталеності і спадковості базових для сучасного духовного життя власних цінностей. Крім того, актуалізація національно-культурних цінностей може бути зумовлена дефіцитом власного духовного життя суспільства [9, с. 183]. Також, потяг до діалогу з відродженими цінностями притаманний будь-якому суспільству незалежно від стану його духовного життя. У цьому разі спадщина виступає як додатковий резерв, за допомогою якого нові етапи культури збагачують власні можливості світогляду та творчості. Таким чином, відродження духовної спадщини є двоєдиним процесом, в якому поєднуються функції репродукування та породження.

Аналізуючи процес відродження духовних цінностей у культурному житті українського суспільства, І. Дзюба виділяє складові цього процесу: «принципове усвідомлення проблеми «розпечатування» національних духовних скарбниць» і «фактичне надання вцілілих взірців народові» [10, с. 92]. Серед позитивних результатів збагачення фактуального складу відроджених духовних цінностей виділяються зростання кількості видань окремих авторів (В. Винниченка, М. Грушевського, М. Хвильового і деяких письменників з еміграції), розробка Спілкою письменників України перспективного плану видання творів репресованих, дискримінованих, або «забутих» авторів, ролі церкви в національній історії тощо. Однак, незважаючи на значну роботу, яка була проведена зі збагачення фактуального складу, ставлення вчених до результатів таких зрушень є досить скептичним. І. Дзюба, наприклад, вважає, що досі триває «період розгону», а загальмованість процесу регенерації національних культурних цінностей пояснює сукупністю багатьох обставин, зокрема статусом української національної культури, яка «негласно

перебуває на становищі культури доповнювальної, факультативної» [11, С. 92–93]. Звертаючись до цієї проблеми, В.С. Горський підкреслює, що всі зміни, які відбуваються у відродженні духовних цінностей обмежуються лише фактуальним базисом, який «сам по собі не є самодостатнім компонентом» [12, с. 46]. М. Братасюк вважає характерною ознакою нашого часу «відродження ідеологізованої людини на нових засадах». Дослідниця наголошує, що інтереси народу, завдання національного відродження набувають пріоритетного характеру щодо прав і інтересів особи, а ідея національного відродження державності, культури, заклики повернення до народних традицій та коренів набули настільки масового характеру, що «не залишається сумнівів у народженні нового ідола» [13, с. 73]. Зважаючи на певну категоричність, можна погодитись з тим, що деградація культури починається тоді, коли суспільство впливає на індивіда сильніше, ніж індивід на суспільство. В цьому випадку духовні та моральні здібності індивідів не мають виходу, не розкриваються, зникає джерело розвитку культури суспільства, іде розклад, деградація особистості.

Цілком зрозуміло, що залучення до активного використання культурно-історичного досвіду народу, його духовних цінностей – важлива передумова подальшого розвитку суспільства. Але повернення спадщини є лише першим етапом її освоєння. Суспільство повинно адекватно сприйняти відроджені духовні цінності, освоїти їх та визначити смисл, якого вони набувають для сучасної культури та загального бачення історії. Дійсно, кожне суспільство певної епохи виробляє свій специфічний образ світу, реконструює та інтерпретує минуле і таким чином відтворює своє власне бачення світу.

Саме через осмислення національно-історичних духовних цінностей, як справедливо зазначив В.С. Горський, реалізується орієнтація особистості у соціальному просторі й часі [14, с. 45]. Процес відродження також передбачає державну легалізацію та реабілітацію природних для українського народу морально-соціальних та психологічних координат: індивідуалізму та почуття власника, самодостатньої цінності людської особи, особистої відповідальності кожного за майбутнє нації, відродження почуття національної гідності, демократизму держави. Таким чином, відроджені духовні цінності мають прямо сприяти подоланню комплексу власної меншовартості, утвердження національної самоповаги і самосвідомості народу.

Враховуючи цілісний підхід до цієї проблеми, можна зробити висновок, що процес відродження й оновлення в духовній сфері буде успішним в разі діалектичної єдності усіх його складових, а саме: процесу усвідомлення, залучення досягнень духовної культури минулого до сучасного духовного життя суспільства, створення умов для сприйняття духовної спадщини наро-

ду, усвідомлення сутності та змісту духовних цінностей минулого та їх впровадження до системи духовних цінностей сучасного суспільства.

Список літератури: 1. Андрущенко В.П. Духовне оновлення суспільства / В.П. Андрущенко, Е.М. Бабосов, Л.В. Губерський та ін. – К. : «Либідь», 1990. – 197 с. 2. Уледов А.К. Духовное обновление общества / А.К. Уледов. – М. : Мысль, 1990. – 336 с. 3. Полунеев Ю., Загоруйко Ю. Культурний шок у пострадянських суспільствах у період ринкової трансформації (перспективи України) / Ю. Полунеев, Ю. Загоруйко // Сучасність. – 1994. – № 10. – С. 78–91; № 11. – С. 143–155. 4. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Вид-во «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с. 5. Грабович Г. Грані міфічного: образ України у польському й українському романтизмі / Г. Грабович // Арка. – 1993. – № 1–2. – С. 8–16. 6. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру / І. Грабовська // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58–70. 7. Фурман А.В., Костенко В.І. Школа віри. / А.В. Фурман, В.І. Костенко – К. : Рада, 1996. – 86 с. 8. Малахов В.А. Бытие и рациональность: к проблеме обоснования этики / В.А. Малахов / Онтологічні проблеми культури. – К. : Наукова думка, 1997. – С. 115–129. 9. Кривцун А. Естетика / А. Кривцун. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 429 с. 10. Дзюба І. Культурна спадщина і культурне майбуття / І. Дзюба // Наука і культура. Україна. – Вип. 24. – К. : Либідь, 1990. – С. 92–106. 11. Дзюба І. Деякі проблеми і перспективи української культури / І. Дзюба // Вісник НАНУ. – 2001. – № 3. – С. 18–22. 12. Горський В.С. Парадокси історичної свідомості сучасної культури / Горський В.С. // Світогляд і духовна творчість. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 45–51. 13. Братасюк М. Подолання національного відчуження / Братасюк М. // Современное общество. – 1993. – № 2. – С. 68–74. 14. Горський В.С. Парадокси історичної свідомості сучасної культури / Горський В.С. // Світогляд і духовна творчість. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 45–51.

*Карпець Л.А.
м. Харків, Україна*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Проблема освіти сьогодні заслуговує на особливу увагу. І це не випадково. Без освіти не може йтися про будь-які прогресивні зрушення і ще найголовніше, про духовно-моральний простір молоді.